

УДК 504.54.062.4 (477.44)

Ю.А. Єлісавенко, аспірант
Н.Г. Міронова, к.т.н., доцент
Хмельницький національний університет

ІСТОРІЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ОСВОЄННЯ ЛІСОВИХ УГІДЬ ВІННИЧЧИНИ

Стаття присвячена проблемі історії господарського освоєння лісових угідь Вінниччини, а також розробки її періодизації на основі наукових праць вітчизняних вчених. На основі досліджень виділено дев'ять періодів господарського освоєння лісових угідь Вінниччини. Основною метою є історичний аналіз господарського освоєння лісових угідь Вінниччини та порівняння її з сучасними темпами.

Ключові слова: лісові угіддя, господарське освоєння, лісова продукція.

Вступ. Для вирішення проблем збалансованого розвитку території сучасної Вінниччини і збереження біотичного різноманіття лісових угідь, потрібно провести історико-географічний аналіз господарського освоєння території сучасної Вінниччини в різні історичні епохи на основі систематизації даних з археологічних, географічних та інших статистичних літературних джерел.

Мета досліджень – аналіз археологічних та географічних джерел про господарське освоєння лісових угідь Вінниччини для подальшого їх наукового дослідження.

Матеріал досліджень – різні археологічні, географічні та статистичні літературні джерела в яких відображається історія господарського освоєння лісових угідь території сучасної Вінниччини.

Методи досліджень аналітичні, описові, статистичні, картографічні.

Результат досліджень. Проведено аналітичні дослідження історико-археологічних та географічних праць закордонних та вітчизняних мандрівників та дослідників в яких згадується територія сучасної Вінниччини. Основним результатом є доопрацювання та уточнення періодизації історії господарського освоєння лісових угідь Вінниччини.

На основі аналізу праць дослідників в галузі історії, археології та географії території сучасної Вінниччини в різні часи, можна виділити такі періоди:

І. Період початкового або збиральницького освоєння (40-35 тис. років тому назад – I т. до н.е.) основою якого є необ'єктивне освоєння лісових угідь, що були на території сучасної Вінниччини. Цей період можна назвати ще періодом «мізерного освоєння» лісових угідь.

Первісні люди, що тут проживали не вели активного господарського освоєння лісових угідь, оскільки у них небуло засобів з допомогою яких можна було це зробити. Тому первісні збирачі використовували не конкретно деревну рослинність, а лише різні флористичні елементи, серед них: плоди рослин та їх коріння для харчування [2, 3].

Люди використовували деревну рослинність щоб розпалювати багаття для власного обігріву та захисту від хижаків, а також для покращення умов полювання. Про що свідчать розкопки П.Й. Борисовського який відшукав сліди давніх жител та вогнищ на Придністер'ї та Побужжі. Далі з розкопок культурних епох мезоліту, неоліту та енеоліту, знайдені артефакти свідчать, що люди, котрі проживали на території сучасної Вінниччини вже більш активніше освоювали лісові угіддя [3].

Отже, первісна людина, що проживала на території сучасної Вінниччини використовувала лісові угіддя неповномасштабно, а лише брала від них те, що їй було життєвонеобхідно, а саме продукти харчування рослинного і тваринного походження та деревину для будівництва житла та обігріву.

II. Античний період (I т. до н. е. – IV ст. н. е.)

Лісостепова зона сучасної України й сучасної Вінниччини в IV-III т. до н.е. була центром землеробської культури. У зв'язку із розвитком господарської діяльності людини площі лісів тут поступово зменшувалися[5]

В середині I т. до н.е., в розквіт бронзового віку, позначилася велика група землеробських племен на території сучасної Вінниччини. Саме до цього часу лінгвісти відносять відособлення, вичленення праславян «сколотів». Найбільш відомою культурою цього часу як підтверджують розкопки є черноліська культура X-VIII ст. до н.е. Огляд розкопаних городищ свідчить, що праслов'яни черноліського часу, вимушені були відбивати наїзди кочових кіммерійців, тому вони почали кувати залізну зброю і будувати могутні дерев'яні фортеці і створили союз декількох племен між Дніпром і Бугом. Зміна кіммерійців скіфами в VII с. до н.е. привела, очевидно, до того, що сколотський племінний союз увійшов до обширної федерації, що умовно називалася Скіфією. Проте праслав'яни-сколоти, мабуть, зберігали певну автономію: південна система фортець, що захищали від кочівників, підновлялася, були споруджені і нові дерев'яні фортеці [3, 13].

В I т. н.е. на території Лісостепу і на території сучасної Вінниччини лісів було ще досить багато. Сучасні Подільське Побужжя (Хмельниччина й Вінниччина) були вкриті переважно дубовими лісами [5].

В II-IV ст. н.е. збільшився попит на зерно з боку римлян для завойовницьких походів. А основними постачальниками зерна були «сколоти». Це й спонукало їх до вирощування більшої кількості зернових культур для їх подальшої реалізації. І як результат цього, як свідчать розкопки черняхівських поселень, що землероби цього часу почали більше знищувати лісові угіддя, а очищені території перетворювали на орні угіддя, про що свідчать числені знахідки знарядь праці для землеробства. Після падіння Римської імперії і з початком розселення в Східній Європі слов'янських та германських племен як свідчать археологічні розкопки, помітне пожвавлення в знищенні лісових угідь [2, 3, 13].

Отже з наведених археологічних даних можна зробити припущення, що в період античності лісові угіддя території сучасної Вінниччини були помітно освоєнні місцевим населенням і цей період можна умовно назвати періодом «помітного освоєння» лісових угідь.

III. Період великого переселення народів (IV ст. н.е. – середина VII ст. н. е.)

Територія Вінниччини не раз ставала місцем розселення різних етносів, про що свідчать археологічні розкопки та різні літописні джерела. Ряд латиномовних та германомовних племен, щоб досягти Причорномор'я сушею в більшості випадків перетинали територію сучасної Вінницької області. Як зазначає літописець Нестор в «Повісті временних літ», про життя тогочасних племінних етносів та слов'янські племінні союзи, що вони всі проживали серед густих лісів. Цей період для багатьох етносів був досить динамічним, всі вони довго не затримувалися на одному місці і як свідчать археологічні розкопки, що в побуті племен переважало скотарство над землеробством тому палеоботаніками не було помічено активного нищення лісових угідь. Це можна пояснити тим, що всі племена були в постійному стані війни, тому їм було «не до лісу». Відповідно цей період можна умовно назвати періодом «затишшя» в історії господарського освоєння лісових угідь [2, 3, 11].

IV. Середньовічний або давньоруський період (IX-XIV ст.)

Про період зародження Київської Русі різні літописні джерела свідчать, що в ті часи територія по правий берег Дніпра, відповідно і територія сучасної Вінниччини була вкрита густими лісами, що призвело до широкого господарського освоєння краю [5, 10, 11].

Як свідчать знахідки з розкопок давньоруських поселень, давні русини були майстерними деревообробниками. Дерево для них було основним будівельним матеріалом. Також вони були майстерними ковалями та ливарниками, як відомо на це потрібно спалити багато деревини [8].

Після Хрещення Русі за наказом князя Володимира, русини вирубали «священі гаї» та розпочали перші промислові рубки в лісових угіддях [1, 10].

Цей період можна умовно назвати періодом «масового освоєння» лісових угідь. Всі подальші періоди можна звести під одну назву, щодо участі лісових угідь в розвиткові господарства тих людей, котрі населяли територію сучасної Вінниччини і були її повноправними господарями, а саме період «промислового освоєння».

V. Польсько-литовський або феодальний період (XIV-XVIII ст.)

Згідно "Опису України" Г. Боплана, Лівобережна і Правобережна частини України були вкриті переважно дубовими лісами. На Правобережжі лісів було значно більше. Суцільні лісові масиви простягалися від Дністра до середньої течії Південного Бугу [5].

З 1349 року польські, литовські та угорські феодалі розпочали експансію на українські землі, їх манило величезне різноманіття природних ресурсів в тому числі й безкраї лісові угіддя Подільського Побужжя та Придністер'я.

У 1362 році великий князь литовський Ольгерд, зібравши значне військо, розбив в битві на річці Синюхі орди братів Кутлубуга, Хачибєя і Дмитра. Як сказано в літописі «оттоли от Подолья изгнал власть татарскую». З цих часів польські та литовські феодалі активно нищать лісові угіддя щоб побудувати укріплення від татар. І в цей час були побудовані дерев'яні міста-фортеці Вінниця, Черлений град, Брацлав, Бар та інші [16].

Після того як польські та литовські феодалі остаточно закріпили свою владу в 1434 році, вони почали будувати для себе великі маєтки на побудови яких йшли десятки та сотні десятин лісу. А далі почали активно експортувати деревину на західноєвропейські ринки, оскільки лісоматеріали приносили великі прибутки. І така тенденція знищення лісових угідь польськими феодалами проходила аж до приходу влади Російської імперії на Подільські землі та деякий час нею і продовжувалася [5].

VI. Імперський період (XVIII ст. – до 1917 року)

В цей період територія сучасної Вінниччини входила до складу Подільської губернії як однієї з адміністративних одиниць Російської імперії. У лісах Подільської губернії переважно зростав дуб (*Quercus robur*), що досягав досконалого віку в 120 років; застосовувався на різні господарські споруди та бондарний посуд, а кора молодих дерев застосовувалася для обробки шкіри. Місцями були дубові дерева придатні для кораблебудування, для цього були в губернії корабельні казенні гаї (Гайсинський повіт); з поміщицьких дач, держава купувала дуби для Чорноморського флоту [4, 12].

У змішаному лісі зростали переважно: граб, ілим (берест), ясен, клен, береза, липа, осика, вільха, верба, дика яблуня, черешня, ці дерева зростали на різних ґрунтах і досягали значного віку на чорноземі; у місцях же гористих і піщаних дозрівають швидше, часто не досягаючи повного віку і піддаються псуванню. Ясен та ілим застосовували переважно для меблів. Цінніші породи застосовували на різні господарські споруди, посуд і дрова.

Найбільшого господарського освоєння лісові угіддя Вінниччини зазнали тоді, коли в Подільській губернії почали активно випалювати деревне вугілля, добувати дьоготь в будах, а найбільше в часи зародження цукрових заводів та винокурень. З цих часів поміщики продавали лісові угіддя під вирубку цілими десятинами та перетворювали їх на орні угіддя. А в тих районах Подільської губернії, де не було луків та пасовищ, поміщики та селяни в лісових угіддях випасали худобу та скошували траву заради сіна, що й призвело до знищення молодих порослів та всихання цілих лісових масивів [4].

Як зазначає проф. А.Б. Жуков, що "з 1870 після проведення залізниці в Подільській губернії почалося масове вирубування лісів. І як приклад, в 1857 р. в Ямпільському повіті було 47 тис. десятин стиглого лісу, а до 1853 р. лишилося менше половини" [14].

VII. Радянський період (1918 – 1991 рр.)

Після жовтневої революції на території України вирубали 65% лісових угідь, що необійшло й Вінниччину. Лише за неповний 1917 рік було зрубано більше 300 десятин лісових угідь [1]. В Сталінські часи рубка лісу заохочувалася, а їхній захист коштував життя «лісникові-ворогу народу». В період другої світової війни та повоєнної відбудови лісові угіддя Вінниччини застосовувалися для потреб народного господарства в надмірних кількостях.

З 70-х років лісові господарства Вінницької області щорічно заготовляли близько 140 тисяч кубометрів деревини.

В 1973 році на Вінниччині було створено 38 приписних мисливських господарств, їх загальна площа — близько 233 тисяч гектарів. Більша частина угідь закріплена за мисливськими господарствами лісгоспзагів, обласної та районних рад Товариства мисливців і рибалок.

З другої половини 70-х і на початку 80-х років на території Вінниччини почали активно застосовувати і побічну продукцію лісових угідь. Лісівники області заготовляли немало корисних рослин. Але найбільш широко провадився збір лікарських рослин та цілющого березового соку. Найбільше такого роду продукції заготовлялося в Могилів-Подільському, Крижопільському, Бершадському лісгоспзагах та Ямпільській лісомеліоративній станції. Проте цей вид діяльності в лісовому господарстві області і досі не набув достойного рівня розвитку [9].

VIII. Період незалежності України (з 1991 р. – до прийняття Конституції)

З 1991 року на Вінниччині заготовлялося не менше ніж 200 тис. куб. м. деревини. Станом на 01.01.1998 року (за даними управління земельних ресурсів) ліси та інші лісовкриті площі області склали 357,7 тис.га, в тому числі землі, вкриті лісовою рослинністю – 335,2 тис.га. В цілому по області було заготовлено 451,3 тис.куб.м ліквідної деревини, що на 10,2% або на 50,0 тис.куб.м більше попереднього року, в тому числі від рубок, пов'язаних з веденням лісового господарства заготовлено 366,3 тис.куб.м, а від рубок головного користування – 352,1 тис.куб.м. Із загальної кількості заготовленої деревини 256,3 тис.куб.м – лісоматеріали круглі, 249,2 тис.куб.м – дров'яна деревина для технологічних потреб та 193,9 тис.куб.м – дрова для опалення [15].

IX. Сучасний період (з початку XXI ст.)

Екологічний стан лісів Вінниччини є невід'ємною складовою навколишнього природного середовища, тому сьогодні одним із основних завдань у лісництві є своєчасні та якісні роботи з охорони лісових ресурсів.

У Вінницькій області площа всіх видів рубок у 2007 році склала 23 тис. га, внаслідок чого отримано 788,3 тис.куб.м деревини, що на 83,5 тис.куб.м більше ніж у 2006 році [6, 7].

Породна структура заготівлі лісоматеріалів круглих для виробництва пиломатеріалів і заготовок виглядає таким чином: 55,7 тис.куб.м – дубових, 28,6 тис.куб.м – ясеневих та 12,3 тис.куб.м – хвойних порід. В цілому по області заготовлено 722,4 тис.куб.м ліквідної

деревини в тому числі від рубок, пов'язаних з веденням лісового господарства заготовлено 366,3 тис.куб.м, а від рубок головного користування – 352,1 тис.куб.м [15].

Масова вирубка лісу спостерігається в Чечельницькому районі, частина якого має відійти до національного природного парку "Кармелюкове Поділля". Також сьогодні вирубаються ліси і у Вінницькому, Крижопільському, Піщанському й Тростянецькому районах (зрубана деревина іде на виготовлення деревного вугілля в с. Торканівка) [7].

Висновок. Отже, розглянувши статистичні та історичні данні можна зробити висновок, що лісові угіддя Вінниччини на протязі тисячоліття були піддані масовому, господарському освоєнню, що призвело до майже цілковитого знищення. Така тенденція була викликана різного роду чинниками та потребами людей, котрі проживали на Вінниччині. І лише за останні п'ятдесят років розпочався процес лісовідновлення. Саме вирішення проблеми лісовідновлення на Вінниччині має бути одним з головних аспектів розробки екологізації лісового господарства та створення невснажливої екомережі в умовах збалансованого розвитку України.

Література

1. Борейко В.Е. История охраны природы Украины X век — 1980. *Издание второе, дополненное* /В.Е. Борейко. //Серия: История охраны природы. Вып. 24, 2001. – 544 с.
2. Винокур І.С. Археологія України: /І.С. Винокур. / [навчальний посібник]. – К.: Вища шк., 1994. – 318 с.: іл.
3. Винокур І.С. Історія лісостепового Подністров'я та Південного Побужжя. / І.С. Винокур – Київ-Одеса: Вища школа, 1985. – 124 с.
4. Военно-статистическое обозрение Российской империи. Подольская губерния. Том 10, ч. 2, – Санктпетербург, 1849. – 300 с.
5. Генсірук С.А. «Ліси України» /С.А. Генсірук. / Наук тов. ім. Шевченка, УКРДАТУ. – Львів. – 2002. – 496 с.
6. Довкілля Вінницької області у 2007 році. Економічна доповідь. – Вінниця. – 2008. – 27 с.
7. Екологічна безпека Вінниччини. Монографія. / За заг. ред. Олександра Мудрака. – Вінниця: ВАТ "Міська друкарня" – 2008. – 456 с.
8. Куза А.В. Малые города Древней Руси. /А.В. Куза. – М.: Наука, 1989. – 168 с.: ил.
9. Ліси Вінниччини та їх охорона. – Одеса: «Маяк», 1975. – 68 с.
10. Новиков Ю.Ф. Внимание: вода! /Ю.Ф. Новиков. – М.: Мол. Гвардия, 1983. – 207 с., ил. – (Эврика).
11. Полное собрание русских летописей. – Т.1-37. – М., 1841-1982.
12. Редько Г.І., Шлапак В.П. Корабельні ліси України. /Г.І. Редько, В.П. Шлапак. – К.: Либідь, 1995. – 333 с.
13. Рыбаков Б.А. Геродотовая Скифия. / Б.А. Рыбаков. – М.: Издательство «Наука», 1979. – 242 с.
14. Солдатов А.Г., Тюков С.Ю., Туркевич М.В. Ліси України. /А.Г. Солдатов, С.Ю. Тюков, М.В. Туркевич. – К., 1960. – 461 с.
15. Статистичний збірник "Довкілля Вінниччини". Головне управління статистики у Вінницькій області. Вінниця, 2007. – С. 67-68.
16. <http://www.vinnica.ua/koi/history/>

Summary

Yelisavenko Y.A. Khmelnickiy national university / History of the economic mastering of timberlands of Winnichchini

The article is devoted the problem of history of the economic mastering of timberlands of Winnichchini, and also developments of its division into periods on the basis of domestic scientists. On the basis of researches nine periods of the economic mastering of timberlands of Winnichchini are selected. A primary purpose is a historical analysis of the economic mastering of timberlands of Winnichchini and comparison of it with modern rates.

Keywords: timberlands, economic mastering, forest products.